

**Normbesef en externaliserend probleemgedrag onder adolescenten:
De mediërende functie van empathie**

Een onderzoek naar de mediërende functie van empathie op
de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag

Universiteit Leiden
Faculteit Sociale Wetenschappen
Orthopedagogiek

Carianne van Holst
Studentnummer: 0836761

Begeleider: Prof. dr. P. Vedder
Juli 2012

Inhoudsopgave

Abstract	3
Inleiding	3
Normbesef	4
Externaliserend probleemgedrag	5
Normbesef en externaliserend probleemgedrag	5
Empathie.....	5
Empathie en externaliserend probleemgedrag.....	5
Normbesef en empathie.....	6
Etniciteit	6
Normbesef, empathie en externaliserend probleemgedrag.....	7
Probleemstelling.....	7
Methode	9
Steekproef.....	9
Meetinstrumenten	10
Procedure.....	12
Analysetechnieken.....	12
Resultaten	14
Data-inspectie	14
Analyses: Deelvraag 1	15
Analyses: Deelvraag 2.....	16
Discussie	19
Literatuurlijst	23
Bijlage: Vragenlijst	27

Abstract

Externalizing problem behavior among adolescents is an important problem in the Dutch society. Earlier research showed that there is a relationship between externalizing problem behavior and moral reasoning, but it is not yet clear how this relationship can be explained. This study examines whether empathy mediates the relationship between moral reasoning and externalizing problem behavior, and whether this mediating effect differs for boys and girls and different ethnic groups. 484 high school students (50% boys) filled in a questionnaire which measured the amount of externalizing problem behavior, their level of moral reasoning and their dispositional empathy. The adolescents came from different ethnic groups and their average age was 14.97 years. T-tests, one-way ANOVA's and regression analysis were used to answer the research question. Girls had a higher level of moral reasoning and scored higher on empathy. It turned out that empathy is a partial mediator between moral reasoning and externalizing problem behavior, for both boys and girls. This mediating effect was also found for the Turkish adolescents. When a distinction was made between different aspects of empathy, both Empathic Concern and Perspective Taking turned out to be partial mediators between moral reasoning and externalizing problem behavior. These findings can be used to design prevention- and intervention programs that focus on raising the levels of moral reasoning and empathy among adolescents. By doing this it is expected that youths will develop less externalizing problem behavior. These interventions can be carried out at high schools or juvenile detention centers, among others. More research needs to be done to examine the relationship between moral reasoning and externalizing problem behavior and to find out which variables influence this relationship.

Circa 13 procent van de Nederlandse scholieren tussen de 11 en 17 jaar heeft gedragsproblemen (HBSC, 2009). Alhoewel de ontwikkeling van probleemgedrag tijdens de adolescentie deels te maken heeft met de ontwikkelingsfase waarin jongeren zich bevinden en de problemen bij de meeste adolescenten van voorbijgaande aard zijn, kan dit gedrag negatieve gevolgen hebben voor de omgeving en voor de ontwikkeling van de jongere zelf (CTC Holland, 2012). Externaliserend probleemgedrag onder adolescenten vormt een belangrijk maatschappelijk probleem (Jonkman, Vergeer, & Ligtermoet, 2003). Geweld, agressie, crimineel gedrag en middelengebruik lijken steeds normaler te worden. Uit onderzoek onder jongeren blijkt echter dat zij hun gedrag zelf vaak niet als storend ervaren (Prins, 2008). Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat jongeren andere normen hanteren voor hun gedrag. Er blijkt inderdaad een verband te zijn tussen het normbesef van jongeren en de mate waarin zij externaliserend probleemgedrag vertonen. Over het algemeen hebben jongeren die probleemgedrag laten zien een lager normbesef (Hayden, 2007; Meij & Boendermaker, 2008; Penning, 2011). Er zijn echter ook adolescenten die wel een hoog normbesef hebben, maar toch probleemgedrag vertonen (Foblets, Djait, & Pieters, 2004; Goris & Walgrave, 2007). Het is nog niet geheel duidelijk hoe deze relatie precies loopt en welke factoren van invloed zijn op de relatie tussen

normbesef en externaliserend probleemgedrag. Het is van belang dat er meer inzicht komt in het verband tussen normbesef en probleemgedrag, zodat deze kennis kan worden toegepast in preventie- en interventieprogramma's. Zo kan worden getracht om de hoeveelheid externaliserend probleemgedrag te verminderen. Eén van de factoren die van invloed zou kunnen zijn op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag, is het empathisch vermogen van jongeren. Uit onderzoek is gebleken dat er een verband bestaat tussen normbesef en empathie en tussen empathie en externaliserend probleemgedrag (Jolliffe & Farrington, 2006; Lardén, Melin, Holst, & Långström, 2006). In deze studie zal daarom onderzocht worden of de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd wordt door empathie. Hierbij zal ook gekeken worden of deze relatie verschilt voor jongens en meisjes, en voor diverse etnische groepen.

Normbesef

Iedere samenleving kent zijn eigen patroon van normen en waarden. Waarden zijn opvattingen over wat wenselijk is en als nastrevenswaardig wordt beschouwd. Normen zijn regels voor gedrag die afgeleid zijn van de heersende waarden die binnen een maatschappij gelden (Corneillie, 2008). Normbesef duidt op het bewustzijn van de geldende normen en waarden (Broekhuizen & Driessen, 2006). Dit bewustzijn beïnvloedt het gedrag dat mensen vertonen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat meerdere factoren van invloed zijn op de ontwikkeling van normbesef. Hierbij valt te denken aan ouder- en opvoedingsfactoren, sociale factoren en individuele factoren (Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt, & Nikolova, 2002). Een aantal van deze factoren wordt hieronder besproken.

Wanneer jongeren zich niet bewust zijn van de heersende normen en waarden in de samenleving, is er sprake van een laag normbesef. Jongeren zien dan niet in dat hun gedrag niet wordt geaccepteerd binnen de maatschappij en dus normoverschrijdend is (Prins, 2008). Vaak gaat een laag normbesef samen met een verhoogde mate van probleemgedrag (Hayden, 2007; Meij & Boendermaker, 2008; Penning, 2011).

In de Engelstalige literatuur is er geen duidelijk synoniem van het begrip 'normbesef'. Daarom wordt er in deze studie ook aan literatuur gerefereerd waarin over moreel redeneren en 'civic education' wordt gesproken omdat deze begrippen gerelateerd zijn aan normbesef (Walker, 1980).

Er zijn gemengde resultaten gevonden wat betreft sekseverschillen in moreel redeneren. Een studie onder delinquente jongeren vond dat het moreel redeneren bij meisjes meer ontwikkeld was dan bij jongens (Lardén et al., 2006). Uit onderzoek in Nederland bleek echter geen verschil tussen jongens en meisjes in moreel redeneren (De Mol, 2011). Ook blijkt dat in de late adolescentie jongens meer op de hoogte zijn van maatschappelijke normen en waarden dan meisjes (Amadeo et al., 2002; Isac, Maslowski, & Van der Werf, 2011).

Externaliserend probleemgedrag

Externaliserend probleemgedrag is ongewenst en storend gedrag, dat problematisch is voor de (sociale) omgeving. Hieronder vallen agressie, criminaliteit en middelenmisbruik. Vaak worden bij dit gedrag sociale normen en regels overtreden (MOVISIE, 2012).

Uit verschillende studies blijkt dat jongens meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan meisjes (Bongers, Koot, Van der Ende, & Verhulst, 2004; Chun & Mobley, 2010; Deković, Buist, & Reitz, 2004). Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat jongens gemiddeld genomen aan meer risicofactoren blootstaan dan meisjes (Nichols, Graber, Brooks-Gunn, & Botvin, 2006).

Normbesef en externaliserend probleemgedrag

In onderzoek onder basisscholieren in Nederland werd een negatief verband gevonden tussen moreel redeneren en externaliserend probleemgedrag (De Mol, 2011). Jongeren met een hoge mate van externaliserend probleemgedrag hebben vaak een lager normbesef dan leeftijdsgenoten die weinig probleemgedrag vertonen (Brugman & Aleva, 2004). Het is nog niet duidelijk hoe dit verband verklaard kan worden.

Empathie

Empathie wordt vaak gedefinieerd als combinatie van een cognitief vermogen om de emoties van anderen te begrijpen en een affectieve eigenschap om de emoties van een ander aan te voelen (Jolliffe & Farrington, 2011). Davis (1980, 1983) maakt hierbij onderscheid tussen verschillende aspecten van empathie, namelijk 'Perspective Taking', 'Empathic Concern', en 'Personal Distress'. 'Perspective Taking' heeft betrekking op de mate waarin een persoon zich in kan leven in anderen in dagelijkse situaties. 'Empathic Concern' is de geneigdheid om gevoelens van sympathie en medelijden te koesteren voor minder fortunlijke personen. 'Personal Distress' duidt op de geneigdheid om angst en onbehaaglijkheid te voelen in reactie op extreme angst in anderen.

De bevindingen op het gebied van geslacht en empathie zijn niet eenduidig. Zo vonden verschillende studies dat meisjes over meer empathie beschikken dan jongens, ook onder delinquent jongeren (Berg, Majdan, Berg, Veloski, & Hojat, 2011; Fang, 2000; Lardén et al., 2006). In onderzoek onder kinderen in Nederland werden echter geen sekseverschillen gevonden in empathie (De Mol, 2011).

Empathie en externaliserend probleemgedrag

Er zijn een aantal theorieën over hoe empathie het gedrag zou kunnen beïnvloeden. De meeste van deze theorieën zijn het erover eens dat een gebrek aan empathisch vermogen de kans op probleemgedrag doet toenemen en de kans op pro-sociaal gedrag doet afnemen. Dit kan verklaard worden door het feit dat personen met weinig empathie de impact van hun gedrag op anderen niet kunnen inschatten en zelf geen negatieve emoties ervaren door het lijden van anderen. Een laag

empathisch vermogen kan zo een cruciale rol spelen bij de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag (Jolliffe & Farrington, 2006). Uit onderzoek blijkt dat de relatie tussen empathie en delinquentie in de adolescentie significant sterker is dan in de volwassenheid. Het zou zo kunnen zijn dat het plegen van misdaden de empathie doet afnemen. Aangezien er in de adolescentie het grootste aantal misdaden wordt gepleegd, zou hierdoor de empathie van jongeren voor toekomstige slachtoffers in deze periode kunnen afnemen (Jolliffe & Farrington, 2004).

Daarnaast blijkt uit verschillende studies dat de relatie tussen empathie en zowel pro sociaal gedrag als probleemgedrag sterker is bij jongens dan bij meisjes (Garaigordobil, 2009; McMahon, Wernsman, & Parnes, 2006; Mirón, Otero, & Luengo, 1989; Toussain & Webb, 2005).

Normbesef en empathie

Over de relatie tussen normbesef en empathie is weinig bekend, wel zijn er verschillende onderzoeken gedaan naar de relatie tussen moreel redeneren en empathie. Er blijkt een positief verband te zijn tussen empathie en moreel redeneren bij zowel jongens als meisjes (Lardén et al., 2006). Bij een ander onderzoek werd er geen significant verband gevonden tussen de score op empathie en moreel redeneren (Aridag & Yuksel, 2010). Jongeren met een hoog niveau van moreel redeneren worden meer beïnvloed door empathie dan jongeren met een laag niveau van moreel redeneren (Fang, 2000). Op basis van deze resultaten wordt verwacht dat er een samenhang zal zijn tussen empathie en normbesef, wat in deze studie zal worden onderzocht.

Etniciteit

De etnische achtergrond van een jongere hangt nauw samen met de ontwikkeling van het normbesef. Reeds eerder is aangegeven dat een laag normbesef vaak gepaard gaat met een verhoogde mate van probleemgedrag (Hayden, 2007; Meij & Boendermaker, 2008; Penning, 2011). Zo bleek uit onderzoek onder Nederlandse en Turkse jongeren dat er een sterk negatief verband is tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. Bij Marokkaanse jongeren werd dit verband echter niet gevonden (Barendse, 2011; Veerendaal, 2011). Het is nog niet duidelijk hoe dit verklaard kan worden.

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat de criminaliteit in Nederland onder niet-westerse allochtonen hoger is dan onder autochtonen. Ook is aangetoond dat Marokkaanse jongeren in Nederland over het algemeen veel meer delinquent gedrag vertonen in de tienerjaren dan jongeren met andere etnische achtergronden (Blom, Oudhof, Bijl, & Bakker, 2005; Jennissen & Blom, 2007). Deze verschillen in criminaliteitspercentages kunnen gedeeltelijk worden verklaard door demografische variabelen. Het zou zo kunnen zijn dat jongeren uit deze etnische groepen klem kunnen komen te zitten tussen het Nederlandse normen- en waardenpatroon en de heersende normen en waarden binnen hun eigen etnische groep, waardoor de kans op crimineel gedrag zou kunnen toenemen (Jennissen, 2009).

In onderzoek wordt regelmatig een verschil gevonden in empathisch vermogen tussen verschillende etnische groepen (Berg et al., 2011). Ook onder adolescenten werd dit verschil terug gevonden. Westerse jongeren bleken meer georiënteerd te zijn op de ander in hun emotionele reacties, wat gerelateerd was aan hogere niveaus van pro-sociaal gedrag binnen Westerse culturen (Cassels, Chan, Chung, & Birc, 2010).

Normbesef, empathie en externaliserend probleemgedrag

Uit bovenstaande resultaten van eerder onderzoek blijkt dat er een verband is tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag, tussen normbesef en empathie en tussen empathie en externaliserend probleemgedrag. Er is echter nog geen onderzoek gedaan naar een mogelijke mediërende functie van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. In deze studie zal daarom onderzocht worden of er sprake is van mediatie.

Probleemstelling

In dit onderzoek zal onderzocht worden in hoeverre de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd wordt door het empathisch vermogen van jongeren, en of deze relatie hetzelfde blijft wanneer verschillende achtergrondvariabelen worden meegenomen in de analyse. De deelvragen die zullen worden beantwoord, luiden:

1. *Is er een significant verschil in normbesef en empathisch vermogen tussen jongens en meisjes? Is er een significant verschil in normbesef en empathisch vermogen tussen de verschillende etnische groepen?*

Aangezien de resultaten uit eerder onderzoek gemengd zijn wat betreft het verschil in normbesef tussen jongens en meisjes, is het moeilijk te voorspellen wat de uitkomsten zullen zijn op deze vraag. Uit de meeste studies op dit gebied blijkt dat meisjes over een groter empathisch vermogen beschikken dan jongens. Het is dan ook de verwachting dat dat in dit onderzoek ook het geval zal zijn.

Omdat de ontwikkeling van normbesef nauw verbonden is met de etnische achtergrond van een jongere, wordt verwacht dat er verschillen gevonden zullen worden in normbesef tussen de verschillende etnische groepen. In eerder genoemde studies werd een verschil gevonden in empathische vermogens tussen personen met verschillende etnische achtergrond. Op basis hiervan wordt verwacht dat dit ook in dit onderzoek het geval zal zijn.

2. *Medieert empathie de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag onder jongeren? Zo ja, is dit terug te zien wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende aspecten van empathie, namelijk 'Perspective Taking', 'Empathic Concern' en 'Personal Distress'?*

In hoeverre wordt de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd door het empathisch vermogen van jongeren wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen jongens en meisjes?

In hoeverre wordt de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd door het empathisch vermogen van jongeren wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende etnische groepen?

Uit eerder genoemd onderzoek bleek dat er een relatie is tussen normbesef en probleemgedrag, tussen normbesef en empathie en ook tussen empathie en probleemgedrag. Op basis van deze resultaten wordt verwacht dat empathie een mediërend effect zal hebben op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. Waarschijnlijk is er sprake van partiële mediatie, aangezien het aannemelijk is dat er naast empathie nog andere factoren een invloed hebben op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. Om meer inzicht te krijgen in deze relatie en welke aspecten van empathie hierin een rol spelen, zal ook onderscheid gemaakt worden tussen 'Perspective Taking', 'Empathic Concern' en 'Personal Distress'.

Ook blijkt uit eerdere studies dat de relatie tussen empathie en zowel prosociaal gedrag als probleemgedrag sterker is bij jongens dan bij meisjes. Daarom wordt verwacht dat de mediërende functie van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag sterker zal zijn bij jongens.

Reeds eerder werd vermeld dat de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag verschilt tussen diverse etnische groepen. Ook blijkt uit eerder onderzoek dat er verschillen zijn in empathisch vermogen tussen jongeren met een verschillende etnische achtergrond. Aangezien verwacht wordt dat empathie een mediërende functie heeft op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag, is de veronderstelling dat de sterkte van deze mediërende functie verschilt tussen de etnische groepen. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het waargenomen verschil in de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag bij de verschillende etnische groepen.

Methode

Steekproef

Voor dit onderzoek werden vragenlijsten afgenomen bij adolescenten in het voortgezet onderwijs. De respondenten kwamen uit klas 1 tot en met 5 van het VMBO, HAVO en VWO en waren afkomstig van 4 verschillende scholen. In totaal namen er 484 jongeren deel aan het onderzoek, 241 jongens (50%) en 243 meisjes (50%).

Voor het vaststellen van de etniciteit werd gewerkt met de definitie van het CBS. Hierbij worden negen verschillende etnische groepen onderscheiden waarin men wordt ingedeeld op basis van het geboorteland. Wanneer de persoon zelf wel in Nederland is geboren maar de ouder(s) niet, wordt de etniciteit bepaald op basis van het geboorteland van de moeder en/of vader. De etniciteit van de deelnemende jongeren staat hieronder in Tabel 1 vermeldt.

Tabel 1
Overzicht Etniciteit van de Deelnemende Jongeren

	Aantal	%
Nederland	149	30.8
Marokko	16	3.3
Turkije	161	33.3
Europese Unie	26	5.4
Suriname	46	9.5
Antillen/Aruba	17	3.5
Kaapverdië	4	.8
Overige westerse landen	22	4.5
Overige niet-westerse landen	35	7.2

De groep Nederlandse jongeren bestond uit 75 jongens (50%) en 74 meisjes (50%). De groep Turkse jongeren bestond uit 80 jongens (50%) en 81 meisjes (50%). De groep Marokkaanse jongeren bestond uit 10 jongens (63%) en 6 meisjes (37%). De groep jongeren uit de Europese Unie bestond uit 11 jongens (42%) en 15 meisjes (58%). De groep Surinaamse jongeren bestond uit 23 jongens (50%) en 23 meisjes (50%). De groep Antilliaanse jongeren bestond uit 7 jongens (41%) en 10 meisjes (59%). De groep jongeren uit Kaapverdië bestond uit 4 meisjes. De groep jongeren uit de overige westerse landen bestond uit 14 jongens (64%) en 8 meisjes (36%). De groep jongeren uit de niet-westerse landen bestond uit 17 jongens (49%) en 18 meisjes (51%).

De leeftijd van de totale groep respondenten lag tussen de 12 en 18 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 14.97 jaar ($SD = 1.63$).

Meetinstrumenten

Aan de respondenten werd een vragenlijst voorgelegd waarin verschillende schalen waren opgenomen om de onderzochte variabelen te meten. Aan het begin van de vragenlijst werd gevraagd naar een aantal demografische variabelen, zoals leeftijd, geslacht en nationaliteit/ethniciteit. Ook waren er schalen in de vragenlijst opgenomen voor het meten van SES, sociale wenselijkheid en middelenmisbruik, maar deze schalen zijn niet gebruikt in dit onderzoek.

Het normbesef van jongeren werd gemeten met de Normbesef Vignetten. Deze vignettenlijst werd in 2011 samengesteld door studenten van de Universiteit Leiden (Penning, 2011). De Normbesef Vignetten bestaan uit 5 situatieschetsen waarin de hoofdpersoon normovertredend gedrag vertoont. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een foto. Bij deze foto wordt een beschrijving van de situatie gegeven en bij elk vignet geeft een volwassen persoon dit gedrag een laag cijfer. Deze beoordeling door een volwassen persoon geeft de heersende norm vanuit de maatschappij weer en weerspiegelt dat het gedrag van de hoofdpersoon vanuit de maatschappij wordt afgekeurd. Daarna volgen bij elk vignet vijf vragen. Met de eerste vraag wordt gemeten of de jongere een dergelijke situatie al eens heeft meegemaakt, hierbij hoort de vraag hoe vaak de jongere deze situatie in afgelopen maand heeft meegemaakt (antwoordmogelijkheden van 0 tot en met 10 keer). In de overige vier vragen wordt aan de jongere gevraagd om een cijfer tussen 1 en 10 te geven aan het beschreven gedrag. Dit wordt gedaan vanuit het eigen perspectief, het perspectief van de hoofdpersoon, het perspectief van een volwassene en het perspectief van eigen vrienden. Er wordt dan een gemiddelde score per referentiepersoon berekend over de vijf vignetten. Hoe lager de score, hoe hoger het eigen (b-vragen) of bij anderen gepercepeerde normbesef. De b-vragen die de schaal voor het eigen normbesef vormen hebben een Cronbach's alpha van $\alpha = 0.78$. Hieronder is een voorbeelditem weergegeven.

SITUATIE 1

Koen en zijn vrienden hangen buiten wat rond. Koen gooit een steen tegen het raam van een bushokje. Koen en zijn vrienden moeten hier erg om lachen.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?**

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Een politieagent die het kapotte bushokje ziet geeft dit gedrag een 2.

- b. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van Koen en zijn vrienden?**

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

c. Welk cijfer zou Koen zelf geven voor zijn gedrag?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Voor het meten van externaliserend probleemgedrag werd gebruik gemaakt van de schaal 'gedragsproblemen' van de SDQ. Deze vragenlijst wordt gebruikt om probleemgedrag bij kinderen en jeugdigen te meten. De SDQ is gevalideerd voor de leeftijd van 3 tot 16 jaar. Hoewel sommige respondenten buiten deze leeftijdscategorie vallen, is toch gekozen voor de SDQ omdat aangenomen wordt dat de SDQ ook voor deze oudere adolescenten een betrouwbaar meetinstrument is voor de hoeveelheid gedragsproblemen. Over het algemeen blijkt dat de Engelse versie betrouwbaar en valide is. De SDQ heeft een goede interne consistentie, interbeoordelaars-betrouwbaarheid en test-hertest betrouwbaarheid (Goodman, 2001). Ook voor de Nederlandse versie werd een goede interne consistentie en interbeoordelaarsbetrouwbaarheid gevonden (Van Widenfelt, Goedhart, Treffers, & Goodman, 2003). Dezelfde onderzoekers lieten ook zien dat de SDQ in staat is de werkelijke waarde van probleemgedrag te meten. De schaal 'gedragsproblemen' bestaat uit vijf items. Elk item bestaat uit een stelling waarop een jongere kan aangeven of deze voor hem of haar 'niet waar', 'een beetje waar' of 'zeker waar' is. Een voorbeeldstelling is 'Ik word erg boos en ben vaak driftig'. Voor de variabele 'gedragsproblemen' werd het gemiddelde genomen van de vijf items. De betrouwbaarheid van de SDQ is door de COTAN als voldoende beoordeeld (NJI, 2012).

Het empathisch vermogen van adolescenten werd gemeten met de Interpersonal Reactivity Index (IRI). De IRI is ontwikkeld door Davis (1980, 1983) en in het Nederlands vertaald door Ponnet, Roeyers en Buysse in 2002. De vragenlijst is geschikt voor adolescenten. Het instrument meet empathie, en heeft als onderliggende gedacht dat empathie uit losse, aan elkaar gerelateerde constructen bestaat. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van drie subschalen van de IRI, die elk bestaan uit zeven items. De drie gebruikte schalen zijn 'Perspective Taking', 'Empathic Concern', en 'Personal Distress'. Aan de hand van een 5-punt Likertschaal kunnen jongeren aangeven in hoeverre een stelling op hen van toepassing is. De antwoordcategorieën lopen van 'beschrijft me niet goed' tot 'beschrijft me zeer goed'. Een voorbeelditem is de stelling 'Soms heb ik niet veel medelijden met andere mensen als ze problemen hebben'. Er is veel onderzoek gedaan naar de betrouwbaarheid en validiteit van de IRI, ook naar de vertaalde versies van de vragenlijst (Fernandez, Dufey, & Kramp, 2011; Siu & Shek, 2005). Over het algemeen blijkt de IRI een goede interne consistentie en test-hertest betrouwbaarheid te hebben. Ook de validiteit van het instrument is voldoende bewezen. Uit onderzoek naar de Nederlandse versie van de IRI blijkt dat de vragenlijst een goede interne consistentie, constructvaliditeit en factorstructuur heeft (De Corte et al., 2007).

In het onderzoek is ervoor gekozen om schalen te gebruiken die in eerdere studies betrouwbaar zijn gebleken. Het afnemen van de vragenlijst duurt ongeveer 30 à 40 minuten.

Procedure

Via verschillende kanalen werden adresgegevens van scholen voor voortgezet onderwijs in het westen van Nederland verzameld, er is sprake van een niet-aselecte steekproef. Vervolgens zijn 61 scholen telefonisch of per e-mail benaderd om te vragen of ze bereid waren om mee te doen aan het onderzoek. Uiteindelijk werden 4 scholen bereid gevonden tot deelname. Wanneer een school aangaf te willen participeren in het onderzoek werd er aan de school gevraagd een brief op te stellen aan de ouders waarin passief toestemming werd gevraagd voor deelname aan het onderzoek voor participanten jonger dan 16 jaar. Alleen wanneer de ouders weigerden hun kind te laten deelnemen, werd er bij de betreffende jongere geen vragenlijst afgenomen. Het is niet volledig na te gaan of alle ouders ook daadwerkelijk geïnformeerd zijn over het onderzoek. Jongeren boven de 16 jaar hadden zelf de keuze om deel te nemen aan het onderzoek. Dit is echter niet expliciet vermeld, leerlingen werden door de scholen min of meer opgedragen om deel te nemen. Voorafgaande aan de afname van de vragenlijsten, werd er instructie gegeven door één van de onderzoekers. Wanneer dit niet mogelijk was, werd er een schriftelijke instructie aan de leerkracht verstrekt. Volledige anonimiteit werd gegarandeerd. Er werd geprobeerd om de leerlingen zoveel mogelijk in stilte en zonder onderling overleg de vragenlijst te laten invullen. De dataverzameling vond plaats in het eerste kwartaal van 2012.

Analysetechnieken

In dit onderzoek werd onderzocht in hoeverre de relatie tussen normbesef en probleemgedrag onder jongeren gemedieerd wordt door empathie. Ook wordt gekeken of deze relatie constant is wanneer er gecontroleerd wordt voor geslacht en etniciteit. Om een antwoord op de vragen te krijgen, wordt er gebruik gemaakt van verschillende methoden van data-analyse nadat gecontroleerd is of aan de toetsvoorwaarden wordt voldaan. Hieronder zal per deelvraag worden besproken welke analysetechnieken worden gebruikt om de vraag te beantwoorden.

Deelvraag 1: Is er een significant verschil in normbesef en empathisch vermogen tussen jongens en meisjes? Is er een significant verschil in normbesef en empathisch vermogen tussen de verschillende etnische groepen?

Om een antwoord te krijgen op de vraag wat betreft de verschillen tussen jongens en meisjes zal gebruik gemaakt worden van een t-toets voor twee onafhankelijke steekproeven, waarbij het gemiddelde normbesef bij jongens wordt vergeleken met het gemiddelde normbesef bij meisjes. Ditzelfde zal worden gedaan voor het empathisch vermogen.

Om de verschillende etnische groepen te vergelijken wordt gebruikt gemaakt van een ANOVA. Hierbij wordt gekeken of het gemiddelde normbesef tussen de verschillende etnische groepen gelijk is of niet. Ditzelfde wordt gedaan om het empathisch vermogen te vergelijken. Om een ANOVA te kunnen uitvoeren moeten de varianties van de groepen gelijk zijn en moet elke groep afkomstig zijn uit een normaal verdeelde populatie.

Deelvraag 2: Medieert empathie de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag onder jongeren? Zo ja, is dit terug te zien wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende aspecten van empathie, namelijk 'Perspective Taking', 'Empathic Concern' en 'Personal Distress'?

In hoeverre wordt de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd door het empathisch vermogen van jongeren wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen jongens en meisjes? En in hoeverre wordt de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd door het empathisch vermogen van jongeren wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende etnische groepen?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden wordt er gebruik gemaakt van mediatie-analyse volgens de methode van Baron en Kenny (1986). Om deze mediatie-analyse uit te voeren wordt een stapsgewijze regressieanalyse toegepast. In deze mediatie-analyse is het normbesef van jongeren de onafhankelijke variabele, empathie de mediërende variabele en de hoeveelheid probleemgedrag is de afhankelijke variabele. In de eerste stap wordt er een regressieanalyse uitgevoerd met normbesef als predictor en externaliserend probleemgedrag als afhankelijke variabele. Hieruit moet blijken dat er sprake is van een significante samenhang tussen de twee variabelen, anders kan er geen sprake zijn van mediatie (Verboon, 2010). Daarna wordt een regressieanalyse uitgevoerd met normbesef als predictor en empathie als afhankelijke variabele. Wanneer er geen significant verband is tussen deze variabelen, is er geen sprake van mediatie. In de derde stap wordt een regressieanalyse uitgevoerd met normbesef en empathie als predictor en externaliserend probleemgedrag als afhankelijke variabele. Hierbij moet de regressiecoëfficiënt van normbesef gelijk zijn aan 0 wil er sprake zijn van volledige mediatie. Daarnaast moet de relatie tussen empathie en externaliserend probleemgedrag ook significant zijn, anders is er geen sprake van mediatie. Tenslotte wordt de Sobel-test uitgevoerd om te controleren of er inderdaad sprake is van mediatie.

Om te kijken of er sprake is van mediatie wanneer er verschillende aspecten van empathie worden onderscheiden, zal de mediatie-analyse worden uitgevoerd met de drie verschillende aspecten van empathie afzonderlijk.

Bij het beantwoorden van het tweede deel van deze deelvraag wordt gebruikt gemaakt van een modererende mediatie-analyse. Hierbij wordt dus opnieuw het verband tussen normbesef, empathie en externaliserend probleemgedrag onderzocht, waarbij 'seks' en 'etniciteit' als moderator wordt meegenomen in de analyse. Er zal dezelfde mediatie-analyse worden uitgevoerd als bij deelvraag 1,

alleen wordt de analyse apart uitgevoerd voor jongens en meisjes en voor de verschillende etnische groepen. De stappen en berekeningen die nodig zijn om een antwoord op deze deelvraag te krijgen, komen dus overeen met die van deelvraag 1.

Resultaten

In deze paragraaf worden allereerst de uitkomsten van de data-inspectie beschreven. Daarna zal per onderzoeksvraag worden besproken wat de uitkomst is van de analyses en wat deze resultaten inhoudelijk betekenen.

Data-inspectie

Uit de univariate data-inspectie blijkt dat de variabelen ‘normbesef’ en ‘externaliserend probleemgedrag’ niet normaal zijn verdeeld. Theoretisch gezien is dit te verklaren, er is immers een groot aantal jongeren dat weinig probleemgedrag vertoont, vandaar dat de verdeling scheef is. Ook blijkt uit de inspectie dat de meeste jongeren een hoog normbesef hebben, vandaar dat ook deze variabele niet normaal verdeeld is. Gezien het grote aantal uitbijters bij de variabele ‘normbesef’, waarbij in alle gevallen sprake was van een extreem hoge score op normbesef, is besloten om deze uitbijters te hercoderen naar minder extreme waarden, namelijk van een score van 10.0 naar een score van 6.5. Hierbij bleven de uitbijters wel de hoogste score behouden. De verdeling is na deze aanpassing nog steeds niet normaal, maar wel minder afwijkend. Er wordt niet verwacht dat deze scheve verdeling invloed zal hebben op de parametrische toetsen, aangezien de steekproef voldoende groot is.

Alleen de variabele ‘etniciteit’ blijkt missende waarden te bevatten. Er is besloten om deze respondenten niet te verwijderen, aangezien ze bij het beantwoorden van de deelvragen die geen betrekking hebben op etniciteit wel gebruikt kunnen worden. Bij de deelvragen die wel over etniciteit gaan, worden de respondenten met missende waarden niet meegenomen in de analyse. De resultaten van de univariate data-inspectie zijn weergegeven in Tabel 2.

Met het oog op de regressie-analyse werd tevens een bivariate data-inspectie uitgevoerd. Daaruit blijkt dat er een aantal bivariate uitbijters zijn. Deze worden niet meegenomen in de mediatie-analyse. Er is sprake van een lineair verband tussen de variabelen ‘normbesef’ en ‘externaliserend probleemgedrag’, tussen ‘normbesef’ en ‘empathie’ en tussen ‘empathie’ en ‘externaliserend probleemgedrag’.

Tabel 2
Eigenschappen van Gebruikte Variabelen (N = 484)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Z</i> _{kurtosis}	<i>Z</i> _{skewness}	Kolmogorov-Smirnov	Uitbijters	Missing Values
Normbesef	2.80	1.32	3.31	9.08	.000	4	-
Empathie	2.12	.46	.53	-2.14	.004	2	-
- Empathic concern	2.56	.64	1.27	-3.88	.000	4	-
- Perspective-taking	2.13	.68	.14	.80	.005	6	-
- Personal distress	1.68	.66	-.33	.12	.003	5	-
Externaliserend probleemgedrag	.42	.33	3.77	9.24	.000	5	-

Analyses: Deelvraag 1

Om de vraag te onderzoeken of er een verschil is in normbesef tussen jongens en meisjes, werd een t-toets gebruikt. Eerst werd gekeken of aan de voorwaarden en aannames is voldaan. Uit de data-inspectie bleek reeds dat de responsvariabele ‘normbesef’ niet normaal verdeeld is en uitbijters heeft. Aangezien de steekproef echter voldoende groot is, is het wel mogelijk een t-toets uit te voeren. De resultaten zullen alleen wat voorzichtiger moeten worden geïnterpreteerd.

Er werd een significant effect gevonden voor geslacht, $t(484) = 5.87, p < .001$. Jongens scoorden significant hoger ($M = 3.14, SD = 1.50$) dan meisjes ($M = 2.46, SD = .99$) op normbesef, meisjes hebben dus een groter normbesef dan jongens, Cohens $d = .53$. Er is dus sprake van een middelgroot effect.

Daarnaast werd de vraag onderzocht of er een verschil is in empathisch vermogen tussen jongens en meisjes. Om een antwoord te krijgen op deze vraag werd opnieuw een t-toets gebruikt. Uit de data bleek dat aan bijna alle aannames is voldaan, er is alleen sprake van enkele uitbijters bij de variabele ‘empathie’. Aangezien de steekproef voldoende groot is, kan echter nog steeds een t-toets worden uitgevoerd.

Er werd een significant effect gevonden voor geslacht, $t(484) = -11.13, p < .001$. Meisjes scoorden significant hoger ($M = 2.33, SD = .38$) dan jongens ($M = 1.92, SD = .44$) op de schaal empathie, Cohens $d = -1.01$. Dit is een groot negatief effect.

In dit onderzoek werd ook onderzocht of er een verschil is in normbesef tussen de verschillende etnische groepen. Om dit te toetsen werd een one-way ANOVA gebruikt. De varianties van de groepen zijn gelijk. Er blijkt een significant verschil te zijn in de gemiddelde score op normbesef tussen de verschillende etnische groepen $F(8, 467) = 2.43, p = .014$. De bijbehorende effectgrootte is $\eta^2 = .04$, volgens de richtlijnen van Cohen is dit een klein effect. Uit de Bonferroni toets blijkt dat er alleen een significant verschil is tussen de Turkse jongeren en de jongeren uit overige Westerse landen, waarbij Turkse jongeren een groter normbesef hebben.

Tenslotte werd gekeken of er een verschil is in empathisch vermogen tussen de verschillende etnische groepen. Hierbij werd opnieuw een one-way ANOVA gebruikt. De varianties tussen de groepen bleken gelijk te zijn. Er werd een significant verschil gevonden in de gemiddelde score op empathie tussen de verschillende etnische groepen, $F(8, 467) = 2.28, p = .021$. De bijbehorende

effectgrootte is $\eta^2 = .04$, volgens de richtlijnen van Cohen is dit een klein effect. Uit verdere toetsing met de Bonferoni-toets blijkt dat er alleen een significant verschil is in empathie tussen Nederlandse en Turkse jongeren, waarbij Turkse jongeren hoger scoren op empathie.

Analyses: Deelvraag 2

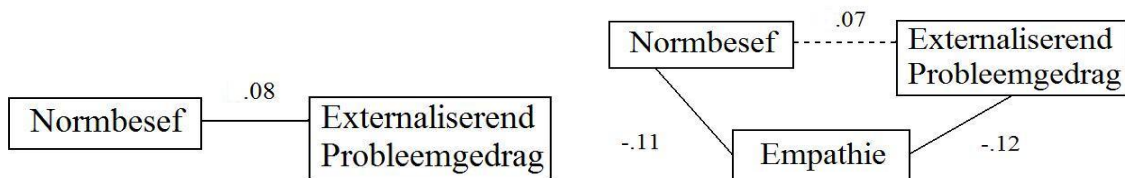
Allereerst is onderzocht of empathie de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag medieert. Hiervoor is gebruik gemaakt van een mediatie-analyse, waarbij een stapsgewijze regressie-analyse werd uitgevoerd. Zoals reeds eerder werd vermeld, zijn de variabelen ‘normbesef’ en ‘externaliserend probleemgedrag’ niet normaal verdeeld. Aan de overige aannames van de regressie-analyse is wel voldaan. Zo is er sprake van homoscedasticiteit, zijn de residuen normaal verdeeld en is er geen sprake van multicollineariteit. In de eerste stap van de analyse werd onderzocht of normbesef een significant effect heeft op externaliserend probleemgedrag. Uit de uitkomst van de analyse bleek dat dit inderdaad het geval is, $\beta = .34$, $t(482) = 7.81$, $p < .001$. Ook blijkt normbesef een significant gedeelte van de variantie in de scores op empathie te verklaren ($R^2 = .11$, $F = 61.04$, $p < .001$). In de tweede stap van de analyse werd gekeken of normbesef een significant effect heeft op empathie. Dit bleek het geval te zijn, $\beta = -.31$, $t(482) = -7.04$, $p < .001$. Ook verklaart normbesef een significant gedeelte van de variantie in empathie scores ($R^2 = .09$, $F = 49.59$, $p < .001$). Ook is onderzocht of de relatie tussen empathie en externaliserend probleemgedrag significant was, dit bleek zo te zijn, $\beta = -.26$, $t(482) = -5.77$, $p < .001$. Daarna is een regressie-analyse uitgevoerd met normbesef en empathie als predictor en externaliserend probleemgedrag als afhankelijke variabele. De uitkomsten van deze analyse zijn weergegeven in Tabel 3.

Tabel 3

Regressieanalysetabel: Afhankelijke Variabele: Externaliserende Gedragsproblemen (N= 482)

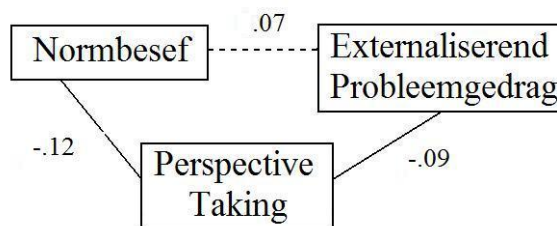
	Ongestandaardiseerde coëfficiënten	Gestandaardiseerde coëfficiënten	<i>t</i>	<i>p</i>	
	<i>B</i>	Standaard meetfout	β (Beta)		
(Constance)	.47	.08	-	5.63	.000
Normbesef	.07	.01	.29	6.39	.000
Empathie	-.12	.03	-.17	-3.76	.000

Uit deze tabel blijkt dat het directe effect van normbesef op probleemgedrag kleiner wordt wanneer empathie als predictor wordt toegevoegd. Wel blijven beide predictoren een significante unieke bijdrage houden op de score van externaliserend probleemgedrag. Er is in ieder geval geen sprake van volledige mediatie. Tenslotte werd met de Sobel-test getoets of deze mediatie significant is, dit bleek het geval te zijn ($z = 3.29$, $p = 0.001$). Concluderend kan dus gezegd worden dat empathie de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag partieel medieert. De resultaten zijn schematisch weergegeven in onderstaand model.

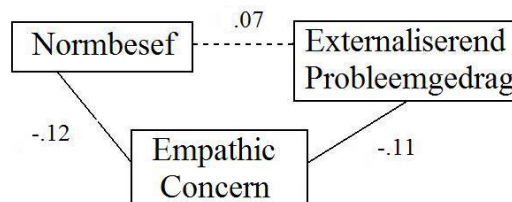
Figuur 1. Model mediatie-analyse Empathie.

Vervolgens werd gekeken of deze mediatie ook terug te zien is wanneer er onderscheid gemaakt wordt tussen de verschillende aspecten van empathie, namelijk ‘Perspective Taking’, ‘Empathic Concern’ en ‘Personal Distress’. Ook hierbij werd weer gebruik gemaakt van een mediatie-analyse zoals hierboven is uitgewerkt. Uit de resultaten van de analyse blijkt dat de variabele ‘Perspective Taking’ de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag eveneens partieel medieert. De uitkomst van de Sobel-test is $z = 3.24$, $p = .001$. In onderstaand model is deze significante partiële mediatie schematisch uitgewerkt.

Figuur 2. Model mediatie-analyse Perspective Taking.

Uit de uitkomsten van de mediatie-analyse met de variabele ‘Empathic Concern’ als mediator, blijkt dat ook deze variabele als significante partiële mediator fungeert bij de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag ($z = 3.77$, $p < .001$). Opnieuw zijn de resultaten in een model weergegeven.

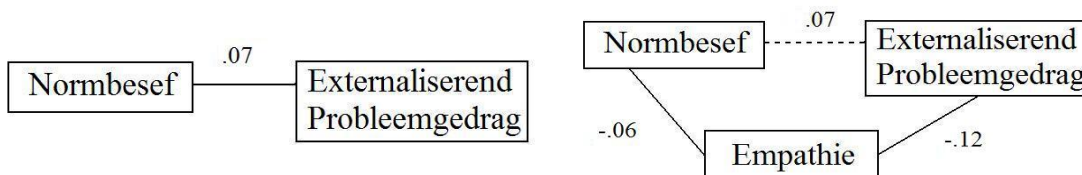
Figuur 3. Model mediatie-analyse Empathic Concern.

Tenslotte werd ook een mediatie-analyse uitgevoerd waarbij onderzocht werd of de variabele ‘Personal Distress’ de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag medieert. Uit de analyse blijkt dat er geen significant verband is tussen Personal Distress en externaliserend probleemgedrag. Er kan daarom geen sprake zijn van mediatie. Dit wordt bevestigd door de uitkomst

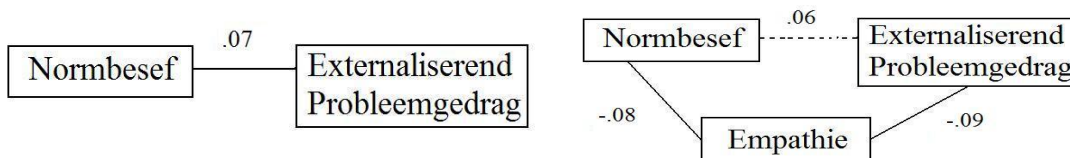
van de Sobel-test, deze is namelijk ook niet significant. Personal Distress heeft dus geen mediërende functie.

De volgende vraag die werd onderzocht is of er verschil is tussen jongens en meisje wat betreft de mediërende functie van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. Om deze vraag te beantwoorden werd opnieuw een mediatie-analyse uitgevoerd, maar deze keer apart voor jongens en meisjes. Uit de analyses blijkt dat de relaties tussen alle variabelen significant zijn voor zowel jongens als meisjes. Er is dus sprake van partiële mediatie. Wanneer er echter met de Sobel-test wordt getoetst of deze mediaties een significante invloed hebben, blijkt dat dit zowel voor jongens ($z = 1.76, p = .08$) als meisjes ($z = 1.75, p = .08$) niet het geval te zijn. De resultaten van de Sobel-test moeten echter voorzichtig geïnterpreteerd worden, aangezien niet aan de voorwaarde van normaliteit is voldaan. De resultaten zijn in onderstaande figuur weergegeven.

Jongens

Meisjes

Figuur 4. Model mediatie-analyse empathie jongens en meisjes

Tenslotte werd getoetst in hoeverre de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag wordt gemedieerd door het empathisch vermogen van jongeren wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende etnische groepen. Hierbij werden alleen de etnische groepen onderzocht waarin zich meer dan 45 respondenten bevonden, aangezien alleen voor deze groepen een betrouwbare mediatie-analyse uitgevoerd kan worden. Uiteindelijk werden de Nederlandse, Turkse en Surinaamse jongeren meegenomen in de analyse. Uit de uitkomsten van de mediatie-analyse blijkt dat er bij de groep Nederlandse en Surinaamse jongeren geen sprake is van mediatie, en dit resultaat wordt bevestigd door de Sobel-test ($z = 1.34, p = .18$; $z = .97, p = .33$). Bij de groep Turkse jongeren blijkt er wel sprake te zijn van partiële mediatie. Deze mediatie is echter zwak, want uit de Sobel-test blijkt dat deze mediatie geen significante invloed heeft op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag ($z = 1.55, p = .12$). Ook hier geldt weer dat de uitkomst van de Sobel-test met enige voorzichtigheid moet worden geïnterpreteerd.

Discussie

In dit onderzoek werd onderzocht of de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag onder adolescenten gemedieerd wordt door empathie. Externaliserend probleemgedrag onder jongeren vormt namelijk een belangrijk maatschappelijk probleem (Jonkman et al., 2003). Uit verschillende studies is gebleken dat er een verband bestaat tussen normbesef van jongeren en de mate waarin zij externaliserend probleemgedrag vertonen (Foblets et al., 2004; Goris & Walgrave, 2007; Hayden, 2007; Meij & Boendermaker, 2008; Penning, 2011). De resultaten van deze onderzoeken waren echter niet allemaal eenduidig en het is nog niet duidelijk hoe deze relatie precies loopt en welke factoren hierbij van invloed zijn. Deze kennis is van belang bij het vormgeven van preventie- en interventieprogramma's om de hoeveelheid externaliserend probleemgedrag te reduceren. Eén van de factoren die van invloed zou kunnen zijn op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag, is het empathisch vermogen van jongeren. Uit onderzoek is gebleken dat er een verband bestaat tussen normbesef en empathie en tussen empathie en externaliserend probleemgedrag (Jolliffe & Farrington, 2006; Lardén et al., 2006). In de huidige studie werd daarom onderzocht of de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd wordt door empathisch vermogen, waarbij onderscheid werd gemaakt tussen drie verschillende aspecten van empathie, namelijk 'Perspective Taking', 'Empathic Concern' en 'Personal Distress'. Ook werd gekeken of deze relatie verschilt voor jongens en meisjes, en voor diverse etnische groepen.

Er werd een significant verschil in normbesef gevonden tussen jongens en meisjes, waarbij meisjes een hoger normbesef hadden dan jongens. Er is hier sprake van een middelgroot effect. Dit resultaat komt overeen met wat gevonden werd in het onderzoek van Lardén et al. (2006). Er is echter ook onderzoek verricht waaruit geen verschil bleek tussen jongens en meisjes in Nederland wat normbesef betreft (De Mol, 2011). Dat er nu wel een verschil gevonden wordt, zou verklaard kunnen worden door het feit dat er gebruik gemaakt is van verschillende meetinstrumenten die niet exact hetzelfde concept meten.

Zoals verwacht werd op basis van eerdere onderzoeksresultaten, bleken jongens en meisjes significant te verschillen in empathisch vermogen. Meisjes scoorden hoger op empathie dan jongens. Er is sprake van een groot effect. Dit komt overeen met wat in eerdere studies werd gevonden (Berg et al., 2011; Fang, 2000; Lardén et al., 2006).

Daarnaast bleek er een significant verschil te zijn in normbesef tussen de verschillende etnische groepen. Wanneer gekeken wordt naar de onderlinge verschillen, blijkt alleen de groep Turkse jongeren significant te verschillen van de jongeren uit de overige Westerse landen, waarbij Turkse jongeren een groter normbesef hadden. Op basis van eerder onderzoek werd verwacht een verschil in normbesef te vinden, aangezien de ontwikkeling van normbesef nauw verbonden is met de etnische achtergrond. Er bleken inderdaad etnische verschillen in normbesef te zijn, maar deze verschillen zijn niet zeer groot.

In eerdere studies werd een verschil gevonden in empathie tussen personen met verschillende etnische achtergronden (Berg et al., 2011; Cassels et al., 2010). Ook in het huidige onderzoek bleek er een significant verschil te zijn tussen de verschillende etnische groepen. Wanneer de etnische groepen onderling werden vergeleken, bleek er alleen een significant verschil te zijn tussen de Nederlandse en de Turkse jongeren, waarbij Turkse jongeren hoger scoorden op empathie.

Op basis van eerder onderzoek werd verwacht dat empathie de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag partieel medieert. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dit inderdaad het geval te zijn. De relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag kan dus gedeeltelijk verklaard worden door het empathisch vermogen van jongeren. Wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende aspecten van empathie, namelijk 'Perspective Taking', 'Empathic Concern' en 'Personal Distress', blijkt dat 'Perspective Taking' en 'Empathic Concern' de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag eveneens partieel mediëren. 'Personal Distress' blijkt echter geen mediërende functie te hebben. Het inlevingsvermogen van jongeren en de geneigdheid om gevoelens van sympathie en medelijden te koesteren voor minder fortuinlijke personen, spelen dus een rol bij de mediërende functie van empathie. De mate waarin men zich angstig en onbehaaglijk voelt in reactie op angst in anderen blijkt hierbij niet van belang te zijn.

Ook werd onderzocht in hoeverre de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag gemedieerd wordt door het empathisch vermogen van jongeren wanneer er onderscheid wordt gemaakt tussen jongens en meisjes. Op basis van resultaten uit eerder onderzoek waaruit bleek dat er bij jongens een sterkere relatie is tussen empathie en probleemgedrag, werd verwacht dat de mediërende functie van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag sterker zou zijn bij jongens. Deze hypothese werd echter niet bevestigd, er bleek nauwelijks verschil te zijn tussen de mannelijke en vrouwelijke adolescenten. De relatie tussen empathie en externaliserend probleemgedrag was weliswaar sterker bij jongens, maar dit verschil was klein en had geen invloed op het mediërend effect van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag.

Tenslotte werd verwacht dat er een verschil zou zijn tussen de verschillende etnische groepen wat betreft de mediërende functie van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. Dit bleek inderdaad het geval te zijn. Bij de Nederlandse en Surinaamse jongeren was er geen sprake van mediatie. Bij de Turkse jongeren werd de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag echter wel partieel gemedieerd door het empathisch vermogen. Aangezien de groep Turkse jongeren in dit onderzoek significant afweken wat betreft de score op normbesef en empathisch vermogen, is het niet verwonderlijk dat deze etnische groep ook afwijkt wat betreft de mediërende functie van empathie.

Concluderend kan dus gezegd worden dat er significante verschillen bestaan tussen jongens en meisjes op het gebied van normbesef en empathie, waarbij meisjes op beide factoren hoger scoren. Ook zijn er significante verschillen tussen de verschillende etnische groepen wat betreft normbesef en

empathie. Met name de groepse Turkse jongeren wijkt af met een hogere score op zowel normbesef als empathie. Daarnaast wordt de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag partieel gemedieerd door empathisch vermogen. Wanneer onderscheid gemaakt wordt tussen verschillende aspecten van empathie, blijken inlevingsvermogen en de geneigdheid om gevoelens van sympathie en medelijden te koesteren voor minder fortuinlijke personen een rol te spelen bij deze mediatie. Ook blijkt er geen significant verschil te zijn tussen jongens en meisjes wat betreft de mediërende functie van empathie op de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag. Tussen de etnische groepen blijken hier wel significante verschillen in te zijn. Bij de groep Turkse jongeren is er sprake van partiële mediatie door empathie, bij de Nederlandse en Surinaamse jongeren blijkt empathie echter geen mediërende functie te hebben.

Dit onderzoek heeft een aantal tekortkomingen. Zo is er geen gebruik gemaakt van een aselechte steekproef, waardoor de participanten niet representatief zouden kunnen zijn voor de populatie die zij vertegenwoordigen in deze studie. Het grootste gedeelte van de jongeren die deelnamen aan het onderzoek kwam uit het westen van Nederland. Alhoewel er geen reden is om te verwachten dat deze participanten veel afwijken van jongeren in andere gedeelten van Nederland, zou dit de resultaten van het onderzoek hebben kunnen beïnvloeden. Door deze selecte steekproeftrekking zouden de resultaten van het onderzoek niet generaliseerbaar kunnen zijn naar de gehele populatie adolescenten in Nederland (Stangor, 2011). Ook werd er niet voldaan aan een aantal voorwaarden van de toetsen die gebruikt zijn bij de analyse, zo waren niet alle variabelen normaal verdeeld. Hierdoor moeten de resultaten van deze analyses voorzichtiger worden geïnterpreteerd. Een ander zwak punt van het onderzoek is het gebruik van zelfrapportage, wat de validiteit van de antwoorden kan beïnvloeden. Zo zouden jongeren problemen kunnen hebben met accurate zelfrapportage, of er kan sprake zijn van sociale wenselijkheid (Stangor, 2011). Tenslotte is er in dit onderzoek alleen gebruik gemaakt van vragenlijsten, waarbij geen open antwoordmogelijkheden waren. Op deze manier is men beperkt tot de scores van gestandaardiseerde items die in de lijst voorkomen. Zo kan bepaalde relevante informatie over het hoofd worden gezien (Verhulst & Verheij, 2009).

Uit dit alles zijn verschillende suggesties af te leiden voor verder onderzoek. Ten eerste is het aan te bevelen om in verder onderzoek gebruik te maken van een aselechte steekproef die representatief is voor de gehele populatie adolescenten in Nederland, waarbij ook de verschillende etniciteiten voldoende zijn gerepresenteerd. Ten tweede is het raadzaam om naast zelfrapportage ook gebruik te maken van andere onderzoeksmethoden. Hierbij kan gedacht worden aan vragenlijsten voor ouders, aangezien zij mogelijk meer inzicht hebben in het normbesef, het empathisch vermogen en de mate van externaliserend probleemgedrag van hun kind dan de jongere zelf. Ook kan op deze manier de kans op sociale wenselijkheid worden verkleind. Tenslotte is het van belang dat er onderzoek wordt verricht naar andere variabelen die de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag zouden kunnen beïnvloeden. Hierbij valt te denken aan de invloed van vrienden en de invloed van ouders of andere belangrijke volwassenen.

De resultaten van dit onderzoek kunnen op verschillende manieren worden toegepast om de hoeveelheid externaliserend probleemgedrag in Nederland terug te dringen en het normbesef onder jongeren te vergroten. Er is gebleken dat zowel normbesef als empathisch vermogen verband houden met de hoeveelheid externaliserend probleemgedrag die een jongere vertoont. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen worden toegepast bij risicotaxatie, jongeren met een laag normbesef en weinig empathisch vermogen hebben immers een groter risico op het vertonen van externaliserend probleemgedrag. Door het uitvoeren van preventie- en interventieprogramma's die gericht zijn op het verhogen van het normbesef en het empathisch vermogen van jongeren, kan getracht worden om het externaliserend probleemgedrag te doen afnemen. Deze programma's kunnen via scholen worden uitgevoerd, op deze manier kunnen grote groepen jongeren worden bereikt. Aangezien bleek dat jongens over het algemeen lager scoren op zowel normbesef als empathie en over het algemeen meer externaliserend probleemgedrag vertonen, zullen zij vooral het onderwerp van preventie en interventie moeten zijn. Daarnaast kunnen dergelijke programma's ook worden toegepast op groepen jongeren die reeds een hoge mate van probleemgedrag vertonen, bijvoorbeeld bij jongeren binnen justitiële instellingen. Een andere mogelijkheid is het betrekken van de ouders door middel van onder andere brochures over de problematiek. Door hen bewust te maken van het probleem en hen te stimuleren hun kinderen voor zover mogelijk normbesef en empathisch vermogen bij te brengen, kunnen ook ouders betrokken worden bij de preventie van externaliserend probleemgedrag. Ook op maatschappelijk gebied is het belangrijk dat mensen bewust worden gemaakt van het probleem. Dit kan gedaan worden door resultaten van onderzoek naar de problematiek en de aard en omvang hiervan te publiceren en te verspreiden. Ook zou men trainingen kunnen geven aan belangstellenden en professionals die gericht zijn op het voorkómen, herkennen en aanpakken van externaliserend probleemgedrag. Tenslotte zal er meer onderzoek moeten worden verricht naar de relatie tussen normbesef en externaliserend probleemgedrag en de factoren die hierbij van invloed zijn. Deze informatie is immers nodig om tot een juiste en effectieve aanpak van externaliserend probleemgedrag te komen en zowel preventief als curatief te kunnen optreden.

Literatuurlijst

- Amadeo, J. A., Torney-Purta, J., Lehmann, R., Husfeldt, V., & Nikolova, R. (2002). *Civic knowledge and engagement: An IEA study of upper secondary students in sixteen countries*. Amsterdam, Nederland: IEA.
- Barendse, M. (2011). *Allochtone jongeren, normbesef en externaliserend probleemgedrag*. Masterscriptie Universiteit Leiden.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *51*, 1173-1182.
- Berg, K., Majdan, J. F., Berg, D., Veloski, J., & Hojat, M. (2011). Medical students' self-reported empathy and simulated patients' assessments of student empathy: an analysis by gender and ethnicity. *Academic Medicine*, *86*, 984-988.
- Blom, M. Oudhof, J., Bijl, R. V., & Bakker, B. F. M. (2005). *Verdacht van criminaliteit: Allochtonen en autochtonen nader bekeken*. Den Haag, Nederland: WODC/CBS.
- Bongers, I. L., Koot, H. M., Ende, J. van der, & Verhulst, F. C. (2004). Developmental trajectories of externalizing behaviors in childhood and adolescence. *Child Development*, *75*, 1523-1537.
- Boyce, W., Torsheim, T., Currie, C. & Zambon, A. (2006). The Family Affluence Scale as a measure of national wealth: validation of an adolescent self-report measure. *Social Indicators Research*, *78*, 473-487.
- Broekhuizen, J., & Driessen, F. M. H. M. (2006). *Criminele jongeren aan het woord over vrienden, normen en waarden en de politie*. Utrecht, Nederland: Bureau Driessen.
- Brugman, D., & Aleva, A. A. (2004). Developmental delay or regression in moral reasoning by juvenile delinquents? *Journal of Moral Education*, *33*, 321-338.
- Cassels, T. G., Chan, S., Chung, W., & Birc, S. A. J. (2010). The role of culture in affective empathy: Cultural and bicultural differences. *Journal of Cognition and Culture*, *10*, 309-326.
- Corneillie, K. (2008). *Waarden en normen bij jongeren*. Kempen, België: Katholieke Hogeschool.
- Corte, K. de, Buysse, A., Verhofstadt, L. L., Roeyers, H., Ponnet, K., & Davis, M. H. (2007). Measuring empathic tendencies: Reliability and validity of the Dutch version of the Interpersonal Reactivity Index. *Psychologica Belgica*, *47*, 235-260.
- Currie, C. E., Elton, R. A., Todd, J., & Platt, S. (1997). Indicators of socio-economic status for adolescents: The WHO health behaviour in school-aged survey. *Health Education Research*, *12*, 385-397.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, *10*, 85.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, *44*, 113-126.

- Deković, M., Buist, K. L., & Reitz, E. (2004). Stability and changes in problem behavior during adolescence: Latent growth analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, *33*, 1-12.
- Dorsselaer, S. van, Looze, M. de, Vermeulen-Smit, E., Roos, S. de, Verdurmen, J., Bogt, T. ter, & Vollebergh, W. (2010). *Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland: HBSC 2009*. Utrecht, Nederland: Trimbos-Instituut.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Guthrie, I. K., Murphy, B. C. and Shepard, S. A. (2005). Age changes in prosocial responding and moral reasoning in adolescence and early adulthood. *Journal of Research on Adolescence*, *15*, 235–260.
- Fernandez, A. M., Dufey, M., & Kramp, U. (2011). Testing the psychometric properties of the Interpersonal Reactivity Index (IRI) in Chile: Empathy in a different cultural context. *European Journal of Psychological Assessment*, *27*, 179-185.
- Foblets, M. C., Djait, B., & Pieters, K. (2004). *Mietjes en macho's: Allochtone jeugd delinquentie. Getuigenissen van autochtone en allochtone jongeren*. Leuven, België: Acco.
- Garaigordobil, M. (2009). A comparative analysis of empathy in childhood and adolescence: Gender differences and associated socio-emotional variables. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, *9*, 217-235.
- Goodman, R. (2001). Psychometric properties of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, *40*, 1337-1345.
- Goris, P., & Walgrave, L. (2007). *Van kattenkwaad en erger. Actuele thema's uit de jeugdcriminologie*. Antwerpen, België: Garant-Uitgevers.
- Hayden, C. (2007). *Children in trouble: The role of families, schools and communities*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Isac, M. M., Maslowski, R., & Werf, G. van der (2011). Effective civic education: An educational effectiveness model for explaining students' civic knowledge. *School Effectiveness and School Improvement*, *22*, 313-333.
- Jennissen, R. P. W. (2009). Criminaliteit, leeftijd en etniciteit: Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederland verblijvende Antillianen en Marokkanen. Meppel, Nederland: Boom Juridische Uitgevers.
- Jennissen, R. P. W., & Blom, M. (2007). Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken. Den Haag, Nederland: WODC.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, *9*, 441-476.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behaviour*, *32*, 540-550.

- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2011). Is low empathy related to bullying after controlling for individual and social background variables? *Journal of Adolescence*, *34*, 59-71.
- Jonkman, H., Vergeer, M., & Ligtermoet, I. (2003). Jeugd in de wijk. *SEC, Tijdschrift over samenleving en criminaliteitspreventie*, *17*, 14-16.
- Lardén, M., Melin, L., Holst, U., & Långström, N. (2006). Moral judgement, cognitive distortions and empathy in incarcerated delinquent and community control adolescents. *Psychology, Crime & Law*, *12*, 453-462.
- McMahon, S. D., Wernsman, J., & Parnes, A. L. (2006). Understanding prosocial behaviour: The impact of empathy and gender among African American adolescents. *Journal of Adolescent Health*, *39*, 135-137.
- Meij, H., & Boendermaker, L. (2008). *Oorzaken en achtergronden van een problematische ontwikkeling*. Verkregen op 14 februari, 2012, van http://www.nji.nl/nji/dossierDownloads/Oorzaken_en_achtergronden_problematiese_ontwikkeling.pdf.
- Mirón, L., Otero, J. M., & Luengo, A. (1989). Empatía y conducta antisocial. *Análisis y Modificación de Conducta*, *15*, 239-254.
- MOVISIE, 2012. *Thesaurus Zorg en Welzijn*. Verkregen op 14 februari, 2012, van <http://www.thesauruszorgenwelzijn.nl/externaliserendprobleemgedrag.htm>.
- Nichols, T. R., Graber, J. A., Brooks-Gunn, J., & Botvin, G. J. (2006). Sex differences in overt aggression and delinquency among urban minority middle school students. *Applied Developmental Psychology*, *27*, 78-91.
- Nederlands Jeugd Instituut (2012). *Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)*. Verkregen op 19 juni, 2012, van <http://www.nji.nl/eCache/DEF/1/23/635.dW10Z2VicmVpZD0x.html>.
- Penning, R. (2011). *Het normbesef van jongeren: De sleutel naar probleemgedrag*. Masterscriptie Universiteit Leiden.
- Prins, M. (2008). *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen*. Verkregen op 14 februari, 2012, van <http://www.opvoedwinkel.be/actueel/dedeugdvan tegenwoordig.pdf>.
- Siu, A. M. H., & Shek, D. T. L. (2005). Validation of the Interpersonal Reactivity Index in a Chinese context. *Research on Social Work Practice*, *15*, 118-126.
- Stangor, C. (2011). *Research methods for the behavioral sciences*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Toussaint, L., & Webb, J. R. (2005). Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness. *The Journal of Social Psychology*, *145*, 673-685.
- Veerendaal, A. (2011). *Probleemgedrag volgens de norm*. Masterscriptie Universiteit Leiden.
- Verboon, P. (2010). *Mediatie analyse*. Verkregen op 14 februari, 2012, van http://ou.nl.academia.edu/PeterVerboon/Teaching/20442/Mediatie_Analyse.

- Verhulst, F. C., & Verheij, F. (2009). *Kinder- en jeugdpsychiatrie. Onderzoek en diagnostiek*. Assen, Nederland: Koninklijke Van Gorcum.
- Walker, L. J. (1980). Cognitive and perspective-taking prerequisites for moral development. *Child Development, 51*, 131-139.
- Widenfelt, B. M. van, Goedhart, A. W., Treffers, P. D. A., & Goodman, R. (2003). Dutch version of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescent Psychiatry, 12*, 281-289.

Bijlage: Vragenlijst

Met de onderstaande vragen willen we graag iets meer te weten komen over jou en je achtergrond. Kruis duidelijk het hokje aan dat voor jou van toepassing is. Je mag altijd maar één hokje aankruisen! Bij sommige vragen moet je iets op de stippelijnen schrijven.

1. Hoe oud ben je?

..... jaar.

2. Ik ben een

- Jongen
- Meisje

3. Welke school doe je?

- VMBO, theoretische leerweg
- HAVO/ VWO
- HAVO
- VWO
- Anders, namelijk

4. Waar ben jij geboren?

- Nederland
- Turkije
- Marokko
- Suriname
- Antillen
- Anders, namelijk

5. Waar is je vader geboren?

- Nederland
- Turkije
- Marokko
- Suriname
- Antillen
- Anders, namelijk

6. Waar is je moeder geboren?

- Nederland
- Turkije
- Marokko
- Suriname
- Antillen
- Anders, namelijk

7. Wat is je godsdienst?

- Protestants
- Rooms Katholiek
- Joods
- Moslim
- Hindoe
- Boeddhist
- Geen
- Anders, namelijk.....

8. Welke omschrijving past het beste bij de buurt waarin je woont?

- Ik woon in een buurt met vrijwel allemaal Nederlanders.
- Ik woon in een buurt waarin de meerderheid van de bewoners Nederlands is.
- Ik woon in een buurt met een mengeling van Nederlanders en immigranten.
- Ik woon in een buurt waarin de meerderheid van de bewoners immigrant is.
- Ik woon in een buurt met vrijwel allemaal immigranten.

9. Bij wie woon jij?

- Bij mijn vader en moeder.
- Bij mijn moeder.
- Bij mijn vader.
- Bij pleegouders.
- Bij mijn opa en/of oma.
- Anders, namelijk.....

10. Hebben de mensen bij wie je woont een auto?

- Nee
- Ja, één
- Ja, twee of meer

11. Heb je een eigen slaapkamer thuis?

- Ja
- Nee

12. Hoeveel computers staan er bij jou thuis?

- Geen
- Één
- Twee
- Meer dan twee

13. Hoe vaak ben je de laatste 12 maanden met je familie of ouders op vakantie geweest?

- Niet
- Één keer
- Twee keer
- Meer dan twee keer

Wil je alsjeblieft bij iedere vraag een kruisje zetten in het vierkantje voor `Niet waar', `Een beetje waar' of `Zeker waar'. Het is belangrijk dat je alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als je niet helemaal zeker bent of als je de vraag raar vindt.

Wil je alsjeblieft bij je antwoorden denken hoe dat bij jou de laatste zes maanden is geweest.

		Niet waar	Een beetje waar	Zeker waar
1.	Ik probeer aardig te zijn tegen anderen. Ik houd rekening met hun gevoelens.	☐	☐	☐
2.	Ik ben rusteloos, ik kan niet lang stilzitten.	☐	☐	☐
3.	Ik heb vaak hoofdpijn, buikpijn, of ik ben misselijk.	☐	☐	☐
4.	Ik deel gemakkelijk met anderen (snoep, speelgoed, potloden, enz.).	☐	☐	☐
5.	Ik word erg boos en ben vaak driftig.	☐	☐	☐
6.	Ik ben nogal op mijzelf. Ik speel meestal alleen of bemoei mij niet met anderen.	☐	☐	☐
7.	Ik doe meestal wat me wordt opgedragen.	☐	☐	☐
8.	Ik pieker veel.	☐	☐	☐
9.	Ik help iemand die zich heeft bezeerd, van streek is of zich ziek voelt.	☐	☐	☐
10.	Ik zit constant te wiebelen of te friemelen.	☐	☐	☐
11.	Ik heb minstens één goede vriend of vriendin.	☐	☐	☐
12.	Ik vecht vaak. Het lukt mij andere mensen te laten doen wat ik wil.	☐	☐	☐
13.	Ik ben vaak ongelukkig, in de put of in tranen.	☐	☐	☐
14.	Andere jongeren van mijn leeftijd vinden mij over het algemeen aardig.	☐	☐	☐
15.	Ik ben snel afgeleid, ik vind het moeilijk om me te concentreren.	☐	☐	☐
16.	Ik ben zenuwachtig in nieuwe situaties. Ik verlies makkelijk mijn zelfvertrouwen.	☐	☐	☐

17.	Ik ben aardig tegen jongere kinderen.	☐	☐	☐
18.	Ik word er vaak van beschuldigd dat ik lieg of bedrieg.	☐	☐	☐
19.	Andere kinderen of jongeren pesten of treiteren mij.	☐	☐	☐
20.	Ik bied vaak anderen aan hun te helpen (ouders, leerkrachten, kinderen).	☐	☐	☐
21.	Ik denk na voor ik iets doe.	☐	☐	☐
22.	Ik neem dingen weg die niet van mij zijn thuis, op school of op andere plaatsen.	☐	☐	☐
23.	Ik kan beter met volwassenen opschieten dan met jongeren van mijn leeftijd.	☐	☐	☐
24.	Ik ben voor heel veel dingen bang, ik ben snel angstig.	☐	☐	☐
25.	Ik maak af waar ik mee bezig ben. Ik kan mijn aandacht er goed bij houden.	☐	☐	☐

De volgende uitspraken gaan over jouw gedachten en gevoelens in verschillende situaties. Geef voor elke bewering/uitspraak aan hoe goed deze jou beschrijft door de juiste letter aan te kruisen:

A	B	C	D	E
BESCHRIJFT ME NIET GOED		BESCHRIJFT ME ZEER GOED		

		A	B	C	D	E
1.	Ik heb vaak tedere, bezorgde gevoelens voor mensen die minder gelukkig zijn dan ik.	☐	☐	☐	☐	☐
2.	Ik vind het soms moeilijk om dingen te zien vanuit het gezichtspunt van een ander.	☐	☐	☐	☐	☐
3.	Soms heb ik niet veel medelijden met andere mensen als ze problemen hebben.	☐	☐	☐	☐	☐
4.	In noodsituaties voel ik me ongerust en slecht op mijn gemak.	☐	☐	☐	☐	☐
5.	Ik probeer naar ieders kant van een meningsverschil te kijken voordat ik een beslissing neem.	☐	☐	☐	☐	☐
6.	Wanneer ik iemand zie waarvan wordt geprofiteerd, voel ik me nogal beschermend tegenover die persoon.	☐	☐	☐	☐	☐
7.	Ik voel me soms hulpeloos als ik middenin een zeer emotionele situatie zit.	☐	☐	☐	☐	☐
8.	Ik probeer mijn vrienden soms beter te begrijpen door me in te beelden hoe de dingen eruit zien vanuit hun perspectief.	☐	☐	☐	☐	☐
9.	Als ik zie dat iemand zich bezeert, blijf ik meestal kalm.	☐	☐	☐	☐	☐
10.	Andermans ongelukken doen me meestal niet zoveel.	☐	☐	☐	☐	☐
11.	Als ik zeker ben dat ik over iets gelijk heb, verspil ik niet veel tijd aan het luisteren naar de argumenten van een ander.	☐	☐	☐	☐	☐
12.	Ik houd er niet van om in een gespannen emotionele situatie te zijn.	☐	☐	☐	☐	☐
13.	Als ik zie dat iemand oneerlijk wordt behandeld, voel ik soms weinig medelijden met die persoon.	☐	☐	☐	☐	☐

		A	B	C	D	E
14.	Ik ben meestal behoorlijk goed in het omgaan met noodsituaties.	☐	☐	☐	☐	☐
15.	Ik ben vaak nogal geraakt door dingen die ik zie gebeuren.	☐	☐	☐	☐	☐
16.	Ik geloof dat er twee kanten zijn aan elke vraag en probeer naar allebei de kanten te kijken.	☐	☐	☐	☐	☐
17.	Ik zou mijzelf beschrijven als een persoon met een goed hart.	☐	☐	☐	☐	☐
18.	Ik verlies vaak de controle tijdens noodsituaties.	☐	☐	☐	☐	☐
19.	Als ik boos ben op iemand, probeer ik mijzelf meestal voor een tijdje in die ander te verplaatsen.	☐	☐	☐	☐	☐
20.	Als ik iemand zie die zeer hard hulp nodig heeft in een noodsituatie, heb ik mezelf niet meer in de hand.	☐	☐	☐	☐	☐
21.	Voordat ik kritiek op iemand geef, probeer ik mij voor te stellen hoe ik mij zou voelen in zijn of haar plaats.	☐	☐	☐	☐	☐

Zijn de volgende uitspraken over jou waar of niet waar? Kruis het juiste vakje aan.

		Waar	Niet waar
1.	Als ik een fout heb gemaakt, dan ben ik altijd bereid dat toe te geven.	☐	☐
2.	Ik probeer altijd te doen wat ik zeg.	☐	☐
3.	Ik vind het nooit erg om iets voor iemand terug te doen.	☐	☐
4.	Ik erger me nooit aan mensen die een andere mening hebben dan ik.	☐	☐
5.	Ik heb nooit met opzet dingen gezegd om iemand te kwetsen.	☐	☐
6.	Ik vind het leuk om af en toe te roddelen.	☐	☐
7.	Het is wel eens voorgekomen dat ik misbruik van iemand heb gemaakt.	☐	☐
8.	Soms probeer ik wel eens iemand terug te pakken in plaats van hem of haar te vergeven.	☐	☐
9.	Er zijn keren geweest dat ik echt mijn zin heb proberen door te drijven.	☐	☐
10.	Het is wel eens gebeurd dat ik de neiging voelde om met dingen te gaan gooien.	☐	☐

De volgende plaatjes gaan over het gedrag van jongeren in bepaalde situaties. Het is de bedoeling dat jij het gedrag van de jongere een cijfer van 1 t/m 10 geeft. Hieronder is weergegeven wat de cijfers betekenen. Wij willen graag weten wat jij denkt dat andere mensen het gedrag geven en wat jij zelf geeft. Lees de verhaaltjes rustig door, bekijk het plaatje en denk goed na over het cijfer dat jij geeft en omcirkel deze.

CIJFERS

Je vindt het gedrag op de plaatjes:

Niet kunnen

1

Weet ik niet

5

Wel kunnen

10

SITUATIE 1

Koen en zijn vrienden hangen buiten wat rond. Koen gooit een steen tegen het raam van een bushokje. Koen en zijn vrienden moeten hier erg om lachen.

- f. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Een politieagent die het kapotte bushokje ziet geeft dit gedrag een 2.

- g. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van Koen en zijn vrienden?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- h. Welk cijfer zou Koen zelf geven voor zijn gedrag?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- i. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- j. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 2

Mevrouw Smit heeft al een tijdje last van een groepje jongeren die 's avond voor haar deur een hoop lawaai maken. Ze roken, hangen wat rond, schreeuwen veel en rijden rondjes op hun scooter.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Mevrouw Smit en andere buurtbewoners geven dit gedrag een 3.

- b. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van het groepje jongeren?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- c. Welk cijfer zouden deze jongeren zelf geven voor hun gedrag?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 3

Dounia en Louisa lopen samen door de winkel en nemen zonder te betalen make-up mee: ze stelen het. Wanneer ze naar buiten lopen bekijken ze hun buit.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

De winkeleigenaar die dit ziet als diefstal geeft dit gedrag een 2.

- b. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van Dounia en Louisa?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- c. Welk cijfer zouden Dounia en Louisa zelf geven voor hun gedrag?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 4

Een groepje leerlingen maakt regelmatig een zooi in de wc's op school. Ze bekladden de muren, draaien de kraan open en gooien wc papier op de vloer.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

De schooldirectie geeft dit gedrag een 3.

- b. Welk cijfer geef jij aan het groepje leerlingen?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- c. Welk cijfer zouden het groepje leerlingen zelf voor hun gedrag geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 5

Melvin en Levy hebben flinke ruzie met elkaar. Melvin staat er al om bekend dat hij een agressieve jongen is. Melvin geeft Levy een klap en duwt hem op de grond.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

De docent van Levy geeft dit gedrag een 2.

- b. Welk cijfer geef jij aan Melvin?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- c. Welk cijfer zou Melvin zelf voor zijn gedrag geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Nu komen er een aantal vragen over roken, alcohol en drugs, kruis één vakje aan en/of omcirkel het antwoord.

1. Heb je wel eens gerookt, ook al was dat maar één sigaret of een paar trekjes?

- Ik heb nooit gerookt
- Ik heb 1 of 2 keer gerookt
- Ik rook af en toe, maar niet elke dag
- Ik heb vroeger gerookt, maar ik ben helemaal gestopt
- Ik rook elke dag

2. Hoe vaak heb je alcoholhoudende dranken gedronken in je hele leven?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

3. Hoe vaak heb je alcoholhoudende dranken gedronken in de laatste 4 weken?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

4. Hoe vaak heb je wiet (marihuana) of hasj gebruikt in je hele leven?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

5. Hoe vaak heb je wiet (marihuana) of hasj gebruikt in de laatste 4 weken?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

6. Hoe oud was je toen je voor het eerst een sigaret rookte?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

7. Hoe oud was je toen je voor het eerst dagelijks sigaretten rookte?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

8. Hoe oud was je toen je voor het eerst alcohol dronk?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

9. Hoe oud was je toen je elke week alcohol ging drinken?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

10. Hoe oud was je toen je voor het eerst wiet of hasj probeerde?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

11. Hoe oud was je toen je voor het eerst andere drugs probeerde (amfetamine, cocaïne, XTC, heroïne, paddo's)?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

Dank je wel voor het invullen!